

INKLYUZIV TA'LIMDA SHAROITIDA DISLALIYANING O'QITISH METODLARI

Alfraganus Universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti; Logopediya yo'nalishi

Umarova Diyora

Guruh: LOGO 24/3

Mamlakatimizda so'nggi yillarda inklyuziv ta'lim tizimi jadal rivojlanib bormoqda. Inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi - barcha bolalarni, jumladan, nutqida, eshitishida yoki rivojlanishida muammosi bo'lgan o'quvchilarni umumiy ta'lim jarayoniga teng ravishda jalb etishdir. Hozirgi vaqtda inklyuziv ta'lim tizimi barcha bolalarning - jumladan, nutqida buzilishlari bo'lgan o'quvchilarning ham - umumiy ta'lim jarayonida to'laqonli ishtirok etishini ta'minlashga qaratilgan. Shunday nutq buzilishlaridan biri dislaliya bo'lib, u bolalarning ayrim tovushlarni to'g'ri talaffuz qila olmasligi, buzib aytishi yoki almashtirishi bilan namoyon bo'ladi. Inklyuziv sinflarda dislaliyaga ega bo'lgan bolalarni o'qitish o'ziga xos metodlarni talab qiladi. Ushbu maqolada dislaliyani tuzatish va o'qitishning asosiy metodlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: *dislaliya, inklyuziv ta'lim, logopedik metodlar, nutq buzilishlari, artikulyatsion gimnastika, tovush qo'yish va avtomatlashtirish, o'yinli ta'lim, individual yondashuv, ko'rgazmali metodlar.*

Dislaliya tushunchasi va uning xususiyatlari Dislaliya - bu bolaning nutq apparati tuzilishi normal bo'lsa ham, tovushlarni talaffuz qilishdagi kamchiliklari bilan bog'liq nutq buzilishi hisoblanadi. Dislaliya bolaning talaffuz qobiliyatini to'liq namoyon etishiga to'sqinlik qiladi va ko'pincha maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydi. Bu nutq buzilishi bolaning nafaqat muloqot qobiliyatiga, balki o'qish-yozish ko'nikmalariga ham ta'sir qilishi mumkin. Eng ko'p uchraydigan dislaliya xatolari quyidagilarni o'z ichiga oladi: Tovushni tushirib yuborish — ba'zi tovushlar

soʻzdan chiqarib yuboriladi, masalan, “qalam” oʻrniga “kalam” deb aytiladi. Tovushni almashtirish — bir tovush boshqa tovush bilan almashtiriladi, masalan, “choy” oʻrniga “shoy” deb talaffuz qilinadi.

Tovushni buzib aytish -tovush notoʻgʻri yoki noaniq shaklda aytiladi, ovoz boʻsh yoki notekis chiqadi. Qoʻshimcha tovush qoʻshib yuborish — soʻzga ortiqcha tovush qoʻshiladi, masalan, “bola” oʻrniga “bolaa” deyish. Dislaliyaning turlari: 1. Mexanik dislaliya. Bu tur nutq apparati tuzilishidagi anatomik yoki fiziologik kamchiliklar natijasida yuzaga keladi. Mexanik dislaliya sabablariga quyidagilar kiradi: Til osti chigili qisqa boʻlishi yoki notoʻgʻri joylashuvi. Tishlarning notoʻgʻri joylashuvi yoki yoʻqligi. Tor tanglay, ogʻiz boʻshligʻining kichikligi yoki boshqa anatomik buzilishlar.

Mexanik dislaliyada bola tovushlarni toʻgʻri talaffuz qilolmaydi, chunki nutq apparati buni jismoniy jihatdan cheklaydi. Bu holatda logopedik yordam va, baʼzan, stomatolog yoki jarrohlik aralashuvi talab qilinadi. 2. Funktsional dislaliya Funktsional dislaliyada nutq apparati toʻliq sogʻlom boʻlsa ham, tovushlarni notoʻgʻri talaffuz qilish kuzatiladi. Bunday holat asosan quyidagi omillar natijasida yuzaga keladi: Notoʻgʻri nutq muhiti: bolaga notoʻgʻri talaffuzni oʻrgatish yoki atrofidagi kattalarning notoʻgʻri gapirish odatlari. Eshitish diqqatining sustligi: bolaning tovushlarni aniq eshitmasligi, farqlay olmasligi. Psixologik omillar: uyqu, stress, bolaga boʻlgan eʼtibor yetishmasligi. Funktsional dislaliya asosan logopedik mashgʻulotlar orqali tuzatiladi va bola muntazam mashq qilish orqali toʻgʻri talaffuzni oʻrganadi. Dislaliya bolaning nutq rivojlanishida kechiktirilsa, bu keyinchalik oʻqish-yozish qobiliyatiga va ijtimoiy muloqotga salbiy taʼsir qilishi mumkin. Shu sababli, dislaliya aniqlanganda erta tashxis va tizimli logopedik yordam koʻrsatish juda muhimdir.

Dislaliyaning paydo boʻlish sabablari Dislaliya - bu bolaning nutqidagi buzilish boʻlib, u turli omillar taʼsirida yuzaga keladi. Nutqning toʻliq va aniq rivojlanishi uchun bolaning talaffuz, eshitish va psixologik holati muhim ahamiyatga ega. Quyida dislaliyaning eng keng tarqalgan paydo boʻlish sabablari keltiriladi;

1. Oilaviy nutq muhiti bolaning nutq rivojlanishida oila muhiti; Agar kattalar noto‘g‘ri talaffuz qilsa, “bolalarcha” gapirsa yoki bolani to‘g‘ri talaffuzga rag‘batlantirmasa, bola noto‘g‘ri nutqni o‘rganadi. Masalan, ota-ona yoki yaqin qarindoshlar “k” harfini “g” deb aytishsa, bola ham shunday talaffuz qiladi. Shu sababli, oilada to‘g‘ri nutq muhiti yaratish, bolaning nutqini muntazam kuzatish va xatolarni tuzatish muhimdir.

2. Eshitish diqqatining pastligi; Bola tovushlarni to‘liq eshitmasa yoki ularni farqlay olmasa, tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qiladi. Bu holat ko‘pincha eshitish a‘zolarining kam rivojlanishi, o‘rta quloq infeksiyalari yoki doimiy shovqinli muhitda yashash natijasida yuzaga keladi. Masalan, bola “s” va “sh” tovushlarini farqlay olmasa, so‘zlarni noto‘g‘ri aytadi. Shu sababli, eshitish qobiliyati bilan bog‘liq muammolarni erta aniqlash va logopedik yordam ko‘rsatish zarur.

3. Psixologik omillar; Stress, qo‘rquv, uyatchanlik, oilaviy nizolar yoki bolaga bo‘lgan e‘tiborsizlik nutq rivojlanishiga salbiy ta‘sir qiladi. Uyatchan yoki qo‘rqqan bolalar so‘zlarni aniq aytishdan qochadi, tez-tez o‘zini tutadi yoki gapirishdan bosh tortadi. Shu bilan birga, bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchi pasayadi va bu nutqdagi xatolarni yanada kuchaytiradi. Psixologik qo‘llab-quvvatlash va ijobiy rag‘batlar nutq rivojlanishini sezilarli darajada yaxshilaydi.

4. Shoshilinch nutq; Ba‘zi bolalar juda tez gapiradi, bu esa tovushlarning to‘liq shakllanib chiqishiga to‘sqinlik qiladi. Tez gapiradigan bola tovushlarni “yeyib” yuboradi, so‘zlarni qisqartiradi yoki ularni noto‘g‘ri talaffuz qiladi. Bu holatda logopedik mashqlar orqali talaffuzni sekinlashtirish, ovozlarni aniq chiqarishga o‘rgatish samarali bo‘ladi.

5. Til-motorika yetishmovchiligi; Til, lab va jag‘mushaklarining harakatchanligi past bo‘lsa, tovushlarni aniq aytish qiyinlashadi. Bu holat ko‘pincha bolalikdagi mushaklarning rivojlanishidagi kechikish, tug‘ma kamchiliklar yoki uzoq muddatli kasalliklar natijasida yuzaga keladi. Til-motorika mashqlari, logopedik treninglar va maxsus o‘yinlar orqali mushaklarning faoliyati yaxshilanadi va tovushlar to‘g‘ri shakllana boshlaydi.

Dislaliya sabablari ko‘pincha bir-biri bilan bog‘liq bo‘lib, bir nechta omillar bir vaqtning o‘zida bolaning nutqiga ta’sir qilishi mumkin. Shu sababli, dislaliya bilan bog‘liq muammolarni aniqlashda bola hayoti, oila muhiti, eshitish qobiliyati va psixologik holatini birgalikda hisobga olish lozim. Erta tashxis va tizimli logopedik yordam bu muammoni samarali hal qilish imkonini beradi.

Dislaliyani o‘qitish metodlarining asosiy yo‘nalishlari. Dislaliyani inklyuziv ta’lim sharoitida o‘qitish va tuzatish maxsus logopedik metodlar majmuasi orqali amalga oshiriladi. Bu metodlar bolaning individual rivojlanish xususiyatlari, nutqiy kamchilik darajasi hamda inklyuziv sinf sharoitiga moslashtirilib qo‘llanadi. Quyida dislaliyani bartaraf etishda eng samarali hisoblangan metodlar kengaytirilgan holda bayon etiladi.

1. Artikulatsion gimnastika metodi. Artikulatsion gimnastika — tovushlarni to‘g‘ri hosil qilish uchun zarur bo‘lgan nutq apparati organlarining (til, lab, kichik jag‘, yumshoq tanglay) harakatini rivojlantiruvchi maxsus mashqlar tizimidir.

Metodning maqsadi: Nutq organlarining kuch, chaqqonlik va moslashuvchanligini oshirish, tovushlarni to‘g‘ri shakllantirish uchun zarur artikulyatsion pozalarni hosil qilish, artikulyatsion apparatning koordinatsiyasini kuchaytirish.

Ushbu metodning ahamiyati: Dislaliyada ko‘pincha til uchi harakatlarining sustligi, lablarning yetarli ochilmasligi yoki noaniq pozalar kuzatiladi. Artikulatsion mashqlar bu kamchiliklarni bartaraf etadi va bolaning tovush chiqara olishga tayyorgarligini mustahkamlaydi.

Mashq namunalari: “Ot va yugan”, “Soat”, “Til cho‘zish”, “Barg”, “Kema”, “Pianino”, “Chaynalgan konfet”. Bu mashqlar har kuni takrorlansa, tovush qo‘yishga tayyorgarlik tezlashadi.

2. Tovush qo‘yish va avtomatlashtirish metodi. Dislaliyani tuzatishning eng muhim bosqichi — noto‘g‘ri aytilayotgan tovushni to‘g‘ri chiqarish va uni mustahkamlashdir.

Metodning asosiy bosqichlari; Izolyatsiya holatida tovush chiqarish: Bola tovushni alohida holda, artikulyatsion pozani to'g'ri egallagan holda aytadi. Masalan, "r" tovushi uchun vibratsiyani his qilish o'rgatiladi. Bo'g'inlarda qo'llash: Tovushni "ra-ro-ru", "ar-or-ur" kabi bo'g'inlarda mashq qilish orqali mustahkamlash. So'zlarda mustahkamlash: Tovush so'z boshida, o'rtasida va oxirida qo'llanadi: "ro'mol", "daraxt", "shakar". Gaplarda qo'llash: O'quvchi tuzilgan gaplarda to'g'ri talaffuz qilishni mashq qiladi: "Ravshan daraxt ostida dam oldi." Erkin nutqda avtomatlashtirish: Tovush kundalik suhbat, hikoya aytish, ertak qayta so'zlash jarayonida mustahkamlanadi. Metodning afzalligi: Ketma-ket va bosqichma-bosqich yondashuv orqali bola tovushni nafaqat to'g'ri chiqaradi, balki uni nutqida barqaror qo'llay boshlaydi.

3. Fonematik idrokni rivojlantirish metodi. Fonematik eshituv dislaliyada asosiy kamchiliklaridan biri bo'lib, bola ko'pincha o'xshash tovushlarning farqini ajrata olmaydi (masalan: "s-sh", "z-j", "r-l"). Metodning maqsadi: tovushlarni farqlash, tovushning so'zdagi o'rnini aniqlash, fonematik tahlil va sintez ko'nikmalarini shakllantirish, to'g'ri tovush-harf munosabatini mustahkamlash. Mashq turlari: "Qaysi tovushni eshitding?" "So'z boshida qaysi tovush bor?", "ortiqcha tovushni top", "Bo'g'inlardan so'z yigish", "Tovushni topib ayt". Ushbu metodning ahamiyati: Fonematik idrok mustahkam bo'lmasa, bola to'g'ri talaffuzni o'zlashtira olmaydi. Shu sabab bu metod dislaliya korreksiyasining majburiy qismi hisoblanadi.

4. Nutqiy nafasni shakllantirish metod. Nutq jarayonida nafas boshqaruvi juda muhim. Ko'plab dislaliyaga ega bolalarda nafas qisqa, to'g'ri taqsimlanmagan yoki tez-tez uzilib qoladi. Metodning maqsadi: Nafasni chuqur olish va teng taqsimlashni o'rgatish, Nutq davomiyligini boshqarish, Tovush chiqarish paytida nafas oqimini barqarorlashtirish. Mashqlar: Uzoq puflash (sharcha, paxta, qog'ozni puflash), "Shamni yoqish-o'chirish" o'yini, "Qayiqni suzdirish" mashqi, Nafas olish va chiqarishni ritmga moslash mashqlari. Ahamiyati: To'g'ri nafasni boshqara olgan bola to'g'ri tovush chiqarish jarayonida qiynalmaydi.

5. O'yinli metodlar O'yinlar orqali o'qitish — dislaliyani tuzatishda eng samarali metodlardan biridir, chunki o'yin bolani faol, qiziqarli, ijobiy emotsional holatda ushlab turadi. Metodning vazifasi: Nutq faoliyatini faollashtirish, Tovushlarni farqlashni qiziqarli shaklda o'rgatish, Bolaning motivatsiyasini oshirish.

O'yin namunalari: "Tovushni top" "So'zni davom ettir" "Rasmga qarab so'z ayt" "Hayvon tovushini top" Rangli kartochkalar bilan fonematik o'yinlar.

Afzalligi: O'yin metodlari ayniqsa inklyuziv sinflarda yaxshi natija beradi, chunki turli rivojlanish darajasidagi bolalar jarayonda teng ishtirok eta oladi.

Dislaliyani tuzatish usullari. Dislaliya bilan ishlashda turli metod va usullar samarali bo'lib, ular bolaning nutqini to'g'rilash, talaffuzni aniqlashtirish va nutq qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Quyida dislaliyani tuzatishning asosiy usullari keltiriladi:

1. Artikulatsion gimnastika. Artikulatsion gimnastika - bu til, lab va jag' mushaklarini rivojlantiruvchi maxsus mashqlar majmuasi. Ushbu mashqlar bolaning tovushlarni aniq va to'g'ri aytishi uchun zarur. Mashqlar misollari: tilni yuqoriga, pastga, chapga va o'ngga harakatlantirish; lablarni cho'zish, burish va turli shakllarga keltirish; jag' va bo'yinni yumshatish va harakatchanligini oshirish. Artikulatsion gimnastika muntazam bajarilganda, bola tovushlarni aniq chiqaradi va talaffuzdagi xatolar kamayadi.

2. Nafas mashqlari. To'g'ri nafas olish nutq ravonligini va ovoz barqarorligini oshiradi. Nafas mashqlari orqali bola so'zlarni aniq, ritmik va tushunarli tarzda ayta oladi. Masalan, burun orqali chuqur nafas olib, og'zidan asta-sekin chiqarish, tovushlarni uzoq davom ettirish va ovozni barqaror ushlab turish mashqlari samaralidir.

3. Tovush qo'yish. Logoped noto'g'ri talaffuz qilinayotgan tovushni aniqlab, bolaning uni to'g'ri shakllantirishini o'rgatadi. Bu jarayon bosqichma-bosqich amalga oshiriladi: avval tovushni alohida ajratib mashq qilish; so'ngra bo'g'in va so'zlarda mustahkamlash; keyinchalik gap va matnlarda to'g'ri talaffuzni avtomatlashtirish.

4. Tovushni avtomatlashtirish. Avtomatlashtirish jarayonida bola yangi o'rgangan tovushni bo'g'in, so'z, gap va matnlarda muntazam ravishda ishlatadi. Bu usul orqali tovush bolaning nutqida tabiiy holatga aylanadi va xatolarni kamaytiradi. Misol uchun, "s" tovushini o'rgangan bola uni "soat", "suv", "suhbat" kabi so'zlarda va keyinchalik matnlarda to'g'ri ishlata oladi.

5. O'quv jarayonida mashqlar. Sinfda o'yinlar, suratlar va so'z topish ishlari yordamida nutq mashqlari qiziqarli tarzda olib boriladi. Masalan: surat bo'yicha so'z topish va talaffuz qilish; nutqni rivojlantiruvchi o'yinlar: rasmni ta'riflash, hikoya tuzish; bo'g'in va so'zlarni talaffuz qilish mashqlari. Bu usullar bola dars jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi va nutqini tabiiy shaklda rivojlantiradi.

Dislaliyaning o'quvchiga ta'siri. Dislaliya bolaning nafaqat nutqini, balki o'qish-yozish, ijtimoiy va psixologik rivojlanishiga ham ta'sir qiladi.

1. O'qish-yozishdagi qiyinchiliklar. Noto'g'ri talaffuz faqat og'zaki nutqda emas, yozuvda ham xatolarga olib keladi. Masalan, bolalar tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilgani sababli, so'zlarni ham noto'g'ri yozadilar. Bu esa maktabdagi muvaffaqiyatga salbiy ta'sir qiladi va o'qish jarayonida ortda qolish xavfini oshiradi.

2. Muloqotdagi cheklovlar. Nutqdagi xatolar bolaning jamoada erkin fikr bildirishini qiyinlashtiradi. Bola suhbatga kamroq kiradi, so'zini qisqartiradi yoki umuman gapirmaslikka harakat qiladi. Bu esa uning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga to'sqinlik qiladi.

3. Ijtimoiy moslashuvning sustligi. Dislaliya bolaning ijtimoiy muhitga moslashuvini qiyinlashtiradi. Uyalchanlik va tortinchoqlik kuchayadi, sinfdoshlar bilan muloqot cheklanishi mumkin. Bu holat bola kelajakda o'zini ijtimoiy jihatdan ifoda eta olmasligi va do'stlar orttirishda qiyinchiliklar yuzaga kelishiga olib keladi. Shu sababli, displaliya bilan bog'liq muammolarni erta aniqlash va logopedik yordam ko'rsatish muhimdir. Bu nafaqat nutqni tuzatadi, balki bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish, ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va maktabdagi muvaffaqiyatini ta'minlashga yordam beradi.

Inklyuziv ta'lim sharoitida dislaliya muammosi o'z vaqtida aniqlansa va logopedik yordam muntazam ko'rsatilsa, ushbu nutq buzilishi samarali tarzda tuzatilishi mumkin. Dislaliya faqat talaffuzdagi xatolar bilan cheklanib qolmay, bolaning o'qish-yozish ko'nikmalariga, muloqot qobiliyatiga va psixologik holatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bola noto'g'ri talaffuz tufayli sinfdagi faoliyatda ortda qolishi, o'z fikrini erkin ifoda eta olmasligi va sinfdoshlar bilan muloqotda qiynalishi mumkin. Shu sababli, dislaliyani erta aniqlash va muntazam logopedik mashqlar bilan shug'ullanish juda muhimdir. Inklyuziv ta'lim sharoitida logoped, o'qituvchi va ota-onaning hamkorligi bolaning nutqini tuzatish jarayonini samarali qiladi. Natijada bola nafaqat nutqini yaxshilaydi, balki o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, ijtimoiy va akademik rivojlanishda muvaffaqiyatga erishadi. Shunday qilib, dislaliya bilan ishlash erta bosqichda boshlansa, bola kelajakda erkin va ravon muloqot qila oladigan, ijtimoiy jihatdan moslashgan shaxs sifatida rivojlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G'. Abdurahmonov, Sh. Baratov. Logopediya asoslari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy nashriyoti, 2017.
2. M. Jo'rayev. Nutq buzilishlari va ularni tuzatish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. N. G'anieva. Inklyuziv ta'limning pedagogik asoslari. – Toshkent: Tafakkur, 2020.
4. Sh. Sattorova. Maxsus pedagogika. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2018.
5. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi. Inklyuziv ta'lim bo'yicha metodik qo'llanma. – Toshkent, 2021.